

המקילים שאם רובה על הקיבורת, די בזה, דאמרי' רובו ככולו. אבל רוב אחרונים מחמירים בזה, יש להסתפק כשקובעים איפה מתחיל מקום בשר התפוח, האם מביטים כשהזרוע פשוטה, או כשהיא כפופה. כי אצל הרבה אנשים, ואני בתוכם, נפקא מינה טובא מזה, כי כשהזרוע פשוטה השרירים מתרחבים ומתפשטים כמעט עד המרפק. אבל כשהזרוע כפופה, השרירים מתכווצים ומתרחקים הרבה מן המרפק, וממילא צריך להגביה התפלה הרבה:

ואם נחמיר שצריך להביט כשהזרוע כפופה, תצא להם, וגם לי, בעיא גדולה. שהרי לרוב פוסקים צריכה התפלה להיות לגמרי בחצי התחתון של העצם שמן הכתף עד המרפק, ובתפלין רגילים שלנו אם מניח כולה על בשר התפוח כשהזרוע כפופה, והיינו רחוק הרבה מן המרפק, לא יהא כולה בחצי התחתון של העצם:

יש סופר אחד בברוקלין שעושה רעש בזה, שהרבה אנשים, ובפרט בחורי בר מצוה, אינם יוצאים מצות תש"י לרוב הפוסקים בתפלין הרגילים שלנו, כי הוא מחמיר (עכ"פ מספק דאורייתא לחומרא) שצריך לקבוע תחילת מקום הקיבורת כשהזרוע כפופה לגמרי, וממילא כדי להיות לגמרי על הקיבורת וגם לגמרי בחצי התחתון של העצם יש רק מקום קטן מאד. והוא מוכר מטעם זה תפלין של יד קטנים מאד מאד באורך וברוחב, אבל בגובה הם כמו התפלין הרגילים שלנו כדי שיוכלו להכניס לתוכן פרשיות מהודרות שלנו. אבל לא שמענו מגדולי הדורות שנהגו כן:

בשאלה זו, אם להביט כשהזרוע פשוטה או כפופה, שמעתי שמועות שונות בשם גדולי א"י. שמעתי שהגרי"ש אלישיב שליט"א הורה שמביטים כשהזרוע כפופה קצת, ושמעתי שהגרי"י פישר שליט"א הורה שמביטים כשהזרוע כפופה לגמרי, ובשם הגר"פ שיינברג שליט"א שמעתי שמועות סותרות וא"ז שי"א שמקיל שהזרוע פשוטה לגמרי וי"א שמחמיר שכפופה לגמרי. וקשה לי לברר אמיתות השמועות:

עוד יש להסתפק אם גם המעברתא צריכה להיות בחצי התחתון של העצם:

אבקש מכתר"ה בכל לשון של בקשה, לברר לי כל הנ"ל בהקדם האפשרי כי הדבר נחוץ מאד למעשה: **יצחק אהרן פענפיל**, ליקווד, ארצה"ב.

*

דמילתא, כמו עוד כמה וכמה מנהגים, בבחינת מהיות טוב וגו':

ולקושטא דמילתא מצאתי שבתשובותיו של הרמב"ם (הנקראות פאר הדור בסימן ע"ג, ובאלו הנדפסות בשנת התרצ"ד היא בסימן י'). ושכשנת התש"כ בסימן קנ"ט) איתא טעם לקשירה שבסופן שהיא משום קשירה תמה ע"ש. א"כ נראה ממילא דראוי שיהיה זה קודם של ראש כסדרא דקרא וקשרתם לאות על ירך והדר והיו לטוטפות וגו'. אולם האיי טעמא אין לו מקור ברור בגמרא, וכמ"ש לעיל תשובה י"ד אות ב'. ואעיקרא מה שהרמב"ם מפרש שהג' כריכות באצבע הן מדינא דתלמודא במנחות לה: קטר ליה מתלית ליה, אין לו הכרח כלל לפי דברי רש"י שם שמפרש לה בעניין אחר. מה גם דלדידיה נמי קשירה זו לאו לעיכובא איהי כמפורש שם בתשובתו. ולא עוד אלא דמאיך דעת הרא"ש והטוש"ע סימן כ"ה סעיף י"א להניח של ראש קודם ז' הכריכות שעל הזרוע, כדי למעט ההפסק. באופן שמנהגינו הוא כממוצע. וכל שכן לפי סודן של דברים בעיני דוקא הכי. ואיכא למימר נמי דעד כאן לא קאמר הרמב"ם אלא כשאין כורכין ע"ג הזרוע רק מותחין עד האצבע ושם כורכין ג' כריכות כמו שנזכר בדבריו, לפיכך לא תהיה הקשירה שבזרוע מתקיימת זולת כריכות אלו. משא"כ השתא דנהוג כולי עלמא לכרוך ע"ג הזרוע ז' כריכות כמ"ש בב"י ובש"ע ושאר רבוותא, ורק בסופן מותחין הרצועה לאצבע האמצעית ותופסין אותה עד שמניח של ראש, וכל שכן לדידן דנהיגין לכרוך כבר בקיבורת גופא עוד ד' כריכות כדלעיל סימן י"ד, הרי ע"י כל זה מתקיימת הקשירה היטיב גם בלא הכריכות שבאצבע, ושפיר יודה גם הרמב"ם. וע"ע לעיל סימן ט"ו:

*

הלכך המשנה ידו על התחתונה, וצריך לחזור למנהגינו:

סימן י"ח

מקום הנחת התפילין בקיבורת, האם משערים זאת כשהיד כפופה או פשוטה

רצוני לשאול בדין תפלה של יד שצריכה להיות לגמרי על הקיבורת דהיינו בשר התפוח [ואע"פ שיש

תשובה:

מחסי בה'. יום שלישי ט"ו טבת ה'תשנ"א

מדריך רחוקה בא מעכ"ת לדפוק על פתחי העני, ובביתו אין לחם ואין שמלה ידעתי מה חדל אני. קיש קיש קריא אסתירא בלגינא, ברם מגו דזכי לנפשיה זכי נמי לאחרינא. כיון שהוא לברר הלכה נחוצה, אמרתי ויהי מה ארוצה:

(א) פתח דברך יאיר שדעת רוב האחרונים דבעינן שכל התפלה של יד תהיה ע"ג הקבורת ולא סגי ברוב. אנא נמי אמינא יישר, כן דברת כתרוממו יאות מלילתא, וכמו שהובאו דבריהם במשנה ברורה סימן כ"ז ס"ק ל"ג, ובכף החיים שם ס"ק ל"ח, ובפסקי מהרי"ץ הלכות תפלין סעיף ה', ובמאסף לכל המחנות שם ס"ק ס"א, ובזכרון אליהו פ"א סימן ז':

ואעפ"י שדבריהם על תפילה של ראש, שאפילו הקצה התחתון של התיתורא צ"ל מונח על מקום התחלת עיקרי השיעור. מ"מ ברור דהוא הדין לתפילה של יד, דמאי שנא. בפרט דהא ילפינן במנחות דף לז: גובה שביד מגובה שבראש, וכ"כ בביאור הלכה ריש סימן כ"ז. וכן הוה אותם בפשיטות בשו"ת אבן שתיה סימן י"ב, הובאו דבריו במאסף לכהמ"ח שם. וגם בשו"ת יחזקאל דעת ח"ה סימן ג'. לפי זה מה שכתב המשנ"ב סק"ד שנכון לימנע מלהניח תפלין גדולים כי מצוי בהם שסוף הקציצה מונחת למטה ממקום הקבורת וכו' ע"ש, צריך לומר דלאו דוקא נקט קציצה (דהיינו גוף הבית) אלא גם התיתורא (דהיינו מושב הבית), כדמוכח ממה שכתב בעצמו בביאור הלכה, אלא דפורתא לא דק בלישניה. [אמנם על פי מה שנכתוב בס"ד להלן אות ג' ד"ה והסברא, ואות ד' ד"ה ונראה, יש מקום לדון אולי הא דנפקא מינה מילכודא דגובה שביד מגובה שבראש, יהיה תלוי במחלוקת בין דרשות התנאים שבגמ' מנחות דף ל"ז ע"ב]:

(ב) אכן הא דמיספקא ליה למר אם גם המעברתא צריכה להיות שם ע"ג הקיבורת בחצי התחתון של העצם דוקא, נלע"ד שהסברא נותנת דלא בעינן. אע"ג דמעברתא הלכה למשה מסיני וכמו שהתיתורא גם כן הללמ"ס, מכל מקום התיתורא נחשבת מעיקר הבית ובה צ"ל הריבוע ולא במעברתא, שאינה אלא עבור הרצועה, ומסתבר ממילא שאין שום פגם פוסל בה, ואדרבה הלא עושין שם חתך, בשני הצדדים כדי שיהא ריבוע התיתורא ניכר כראיתא בש"ע סימן ל"ב סעיף מ"ד. ואפילו אם צ"ל צבע שחור דוקא מדינא, היה נראה לדון, לולא שהדבר מפורש בתקון תפלין ובברוך שאמר (הנדפסים בקובץ ספרי סתם, בדף מ' מ"א) שגם המעברתא צ"ל שחורות יעו"ש. ואולי אין זה אלא אגב השאר, או הוי גנאי אם יהיה צבע אחר,

וצ"ע אם זה אמנם מוסכם לדעת שאר רבוותא אחרי שאפ"י על הבתים עצמם דנו אם צריך להיות שחור כי אין הדבר ברור אלא לעניין הרצועות דבעינן שחורות, כדאיתא בב"י סימן ל"ב ד"ה שחורים:

ומצאתי שבשאלתך זו דן כבר הרב הגאון ר' משה שטרנבוך שליט"א בספרו הלכות הגר"א ומנהיגו סימן ל"ה, וכתב דממה שכתבו הראשונים לעניין מקום יש בראש להניח שני תפלין (עירובין דף צה: ועבודה זרה דף מד.) משמע שהמעברתא אינה בחשבוך. וכן לעניין הנחת תפילין דרש"י ורבינו תם יחד, דנו הפוסקים אם חוצץ במעברתא [עיי' שו"ת סת"ם להגר"ש קלוגר סימן נ']. ומאסף לכל המחנות סימן כ"ז ס"ק ס"ח. יב"ץ]. אבל לשיטת רש"י והרמב"ם דבעו עור אחר עם המעברתא, אולי זהו מעיקר התפלין ובעינן שגם היא תהא במקום הכשר להנחה ע"כ. ושוותיה דמר לא גמירנא, כי אין הנדון במחלוקת עם רש"י והרמב"ם על המעברתא לחוד, אלא גם על התיתורא כמבואר בכסף משנה פ"ב מהל' תפלין הלכה א', ובמשנה ברורה סימן ל"ב ס"ק כ"א וביאור הלכה שם, וע"ע זכרון אליהו פרק א' סימן ב'. אבל המעברתא אינה אלא באגב וממילא. [וע"ע שו"ת דבר שמואל סימן רי"א]:

הלכך נראה לכאורה העיקר כדנקט ברישא, דלא קפדינן אם תהיה המעברתא בחצי העליון. לולא שראיתי לבעל הקיצו"ש סימן י' סעיף ג' דפשיטא ליה דהמעברתא מכלל השיעור, כי כתב לעניין תפילין של ראש דקצה המעברתא לא תהא למעלה ממקום שמוחו של תינוק רופס יעו"ש, ואעפ"י שלא נמצא זה מפורש בפוסקים, גם בספר חיי אדם והגר"ז ודרך החיים שהוא נמשך אחר הכרעותיהם. מ"מ מצאתי אח"כ שכן מוכח בפשיטות במחצית השקל סימן ל"ד ססק"ה. וכ"כ בשו"ת בית שערים סימן כ"ח. ובמשנה ברורה סימן כ"ז ס"ק ל"ד בשם האחרונים [וז"ל, קצה המעברתא של התפילין לא יהיה מונח למעלה ממקום שמוחו של תינוק רך ע"כ. אבל חיפשתי בהרבה מספרי גדולי האחרונים ולא מצאתי. ובש"ע הגר"ז איתא כלשונו דלעיל, אך פרט זה אינו מפורש וז"ל, הקצה העליון של "התפילה" לא יהיה וכו' וצ"ע]. הלכך יש להחמיר בזה, אבל מ"מ המיקל יש לו ע"מ שיסמוך כדבר האמור, מה גם שיש לצרף שיטת הסוברים דבנדון דידן נמי שייך רובו ככולו, ובפרט את שיטת הגר"א שגם בחלק הקיבורת שלמעלה מחצי הזרוע כשר להניח, ויעויין בערוך השלחן סעיף ב' וד' וביאור הלכה שסעוד דבריו. וגם הגר"ח בבן איש חי נסמך עליו היכא דלא אפשר והובא בכף החיים ססק"ג. ומה שהקשה עליו ביחוד"ד איך יתכן לעזוב כל הפוסקים ראשונים ואחרונים ומרן ולסמוך על הגר"א שהיא דעה יחידאה וכו' ע"ש, נראה שהבא"ח סבירא ליה שאין דעת הראשונים כן זולת הסמ"ג, כמבואר שם בערוך השלחן. ולקמן אות

לך לאות אתאמר, ופירש"י מקום שרוב בני אדם אין נראה לאחרים. ועיין שו"ת פרי השדה סימן קמ"א ושו"ת לברשי מרדכי סימן ק"י מה שדנו לעניין מי שיש לו שיער במצחו, דאזלי בתר רובא דעלמא שהשערות מתחילין למעלה מן המצח. אמנם זהו רק אחד תנא המובא בגמרא מנחות דף לו:, אבל לתנא קמא התם דקאמר שהוא גובה שביד [ופירש"י קיבורת שהוא אצל הכתף, ועיין לקמן אות ד'] לפי שיטת רבי חננאל יש לדרון כזה. והנה מלשון הרמב"ם פ"ד מתפילין הל"ב, קושר אותה על הקיבורת וכו' שנמצא כשהוא מדבק מרפקו לצלעיו תהיה תפילה כנגד ליבו וכו' ע"כ, משמע שעיקר המגמה להיות כנגד הלב, א"כ זהו הקובע:

ועוד אם הוא כדברי המערער דבעינן דוקא כשהזרוע כפופה לגמרי דממילא המקום מצומצם ביותר, תקשי מהא דעירובין דף צה: דביד נמי כמו בראש יש מקום להניח שני תפלין. וע"ש בתוספות ד"ה מקום, שהביאו בשם המדרש ששיעור תפילין שתי אצבעות, וכ"ה במרדכי הלכות תפילין דף לו. בשם שימוש רבה מהגאונים יעו"ש ובזכרון אליהו פרק י'. ועל דרך זה נוהגים הרבה מההולכים בדרכי המקובלים גם בזמנינו להניח תפילין דרש"י ורבי' תם יחד גם על הזרוע, ועיין אריכות בזה מספרים וסופרים בשו"ת יבי"א ח"א סימן ג'. אלא לאו שמע מינה:

ד) ובהיותי בזה התבוננתי במה שסידרתי בפסקי מהרי"ץ הל' תפילין סעיף ה' בזה"ל, מקום הנחת תפילין של יד יהיה באמצע פרק הקיבורת במקום התפוח ממנו מול הלב בדיוק, בשמאל. ושל ראש באמצע הקרקוד וכו' ע"כ. ועוד שם בסעיף ו', יעמיד התפילין באמצע הקיבורת ואז יברך וכו' להניח תפילין ע"ש. והוא לקוח מלשון התכלאל המיוסד מרבנן קמאי, כפי שהביאו מהרי"ץ בעץ חיים דף קפ"ו ע"ב, אלא שהעתיקו ללשון הקדש כמבואר שם במקורי הדינים שבסוף הספר, וכן ישנו לשון זה בשאר התכאליל כת"י. אכן סגנון זה "באמצע פרק הקיבורת" שהעתיקו תמורת לשון המקור "פי וצט מפצל אלעצ"ד" נלע"ד עכשיו שצריך להיות "באמצע פרק הזרוע", שכן מצאתי בהדיא בפירוש המשנה לרמב"ם פ"א דאהלות משנה ח', הזרוע, אלעצ"ט. [וידוע שהטי"ת מתחלף בדל"ת במבטא]. וכך צריך לתקן גם שם בסעיף ו' "באמצע הזרוע". אעפ"י שאצלינו רגילים לקרות בל"ע לזרוע בשם "סאעד" [וכן נזכר בספר המספיק כת"י שער קבר, קיבורית, הוא אלמוצע מן אלסאעד אלכת"י אללחם וכו'. דהיינו הוא המקום מן הזרוע רב הבשר. ואגב, לפי גירסתו קיבורית כיו"ד, אם כן אין הרי"ש בסגול אלא בחיריק. וכ"ה בשו"ת הרמב"ם סימן קנ"ט] ורס"ג בפתורו על התורה מעתיק תמורת זרוע, דיראע. ועצ"ט אינו ידוע אצלינו מה הוא. מכל מקום האמת יורה דרכו שהכוונה

ד' נביא דברי חכמי תימן בתכאליל המסכימים ג"כ לזה. ועיין בספר החינוך מצוה תכ"ב דמשמע שם דדוקא מקום הקציצה שבה הפרשיות צ"ל כנגד מקום שמוחו של תינוק רופס, ולא התיתורא. ובמאמר מרדכי סס"ה הביא לעניין התחלת מקום השיער, שדעת העולת תמיד שרק הקציצה צ"ל במקום ההנחה, והרד"ע מסתפק יעו"ש. ומינה לצד אחר, וא"כ לדרידוהו כל שכן המעברתא דלא בעינן:

אוצר החכמה

ג) ומהשתא נבוא לעיקר חקירתו של מעכ"ת אם משערים כשהזרוע פשוטה או כפופה. וזו צריכה לפנים, כי לא מצינו גילוי מפורש לזה. ולכאורה הנה לפמ"ש כת"ר במכתבו שאצל אנשים אלה כשהזרוע פשוטה גבוה כמעט עד המרפק, וכשכפופה רחוק הרבה ממנה, א"כ אפשר אולי להוכיח מתוך מה שכתב הפמ"ג ועוד הרבה אחרונים לכאן לשון הרמ"א בסעיף א' שצריך להניח בראש העצם הסמוך לקובד"ו (המרפק) וכיוצא בזה לשון מרן הש"ע בסעיף ו' מחציו עד הקובד"ו, שהוא לאו דוקא עד עצם הקובד"ו ממש וכו' ע"ש, משמע דעכ"פ סמוך לזה קצת נקרא גבוה. א"כ שמע מינה דמשערינן לקולא כשהיד פשוטה. [ואגב, בעיקר דברי מרן בסעיף ו' שהקשה עליו המג"א ממה שכתב בעצמו בבדק הבית שאין לסמוך על זה להכשיר להניח בכל חצי הזרוע כי אם בבשר התופח ע"ש, ראיתי למהריק"ש שהגיה על הש"ע שם בזה"ל, ובספר בדק הבית הגיד שאין להכשיר בכל חצי הזרוע וכו' ע"כ. משמע דבבדק הבית חזר בו (שו"ר שכן מפורש בביאור הגר"א שם), ואתי כמו שכתב החיד"א בשם הגדולים דמשכחת לה לפעמים שתיקן בבדק הבית ולא הוה אדעתיה לתקן בשלחן ערוך. וזה היפך דברי המאמר מרדכי סק"א דמסיק שבשלחן ערוך חזר בו ומיקל להניח אף שלא במקום התופח ע"ש. וע"ע כף החיים יו"ד סימן צ"ה סק"א]. אבל יש מקום לדחות, דלפי משמעות דברי כת"ר במכתבו נראה דהאנשים האחרים שאין להם בעי' זו, היינו משום שאצלם כשהיד כפופה אינו מתרחק הרבה, שלכן שפיר יש להם מקום גבוה להניח התפילין הרגילים המצויים האידנא, ונמצא שאפילו כשהיד כפופה הקיבורת סמוכה לעצם המרפק. אך מאחר שיש אנשים כך ויש כך, למה דברו הפוסקים דוקא בהם, הא ניחא אם היו הם הרוב. השתא דמקצתם הכי ומקצתם הכי, הדעת נותנת לומר שדיברו בדבר השווה לכל נפש והיינו שכשהיא פשוטה משתווה אצל כולם להיראות מקום גבוה עד קרוב למרפק:

והסברא נותנת שאין לחלק בזה בין בני אדם, אחרי שהדבר תלוי בשימה כנגד הלב, וכי מקום הלב משתנה לפי הקיבורת של כל אחד ואחד. [וכל שכן הוא מהא דמצינו כעין זה בגמ' התם למאן דמפיק לה מן והיה לך לאות ולא לאחרים לאות, שגם מאן דאית ליה ציריא בידיה ונקרע החלוק ונראה לאחרים לית לן בה, דבמקום

ובתשובתנו דלעיל סימן ר"כ אות ג' ד"ה איך, לעניין שרטוט "באמצע" שיטה, ובתשובתנו חלק א' סימן קי"ח סוף אות ז' לעניין בדיקה ב"אמצע" שבעה נקיים. ומשם בארה:

ואשכחן נמי כהא דלעיל דמקום ההנחה הוא באמצע הזרוע, במרדכי דף י"ג ע"ג בשם רבינו חננאל וזה לשונו, על ידך זו קבורת (מנחות דף לז.) פירש רבינו תם קבורת בשר למעלה מן המרפק וכו'. ור"ח פירש קיבורת, הזרוע שכנגד בית השחי והוי (אמצעות) [אמצעית] הזרוע, ולא נראה לר"ץ [פי'] אלא דוקא במקום הגובה בשר שבחצי הזרוע. ביאור מהר"ם בנעטן עכ"ל. אלא שסיום הלשון והוי אמצעית הזרוע, אינו מוכן קישורו עם תחילת דבריו, וראיתי שפירוש רבי' חננאל בזה איתיה לפנינו בגליון ש"ס וילנא בעירובין דף צה: בזה"ל, קיבורת, הזרוע שכנגד בית השחי, והיא בצעת אדרע. ויש אומרים טהר או כף ע"כ. וניכרים הדברים שבא לפרש זאת בלשון ערבי, אלא שנשתבש בדפוס מחמת שלא הכירו בטיב לשון זה, ובמרדכי שיבשו עוד יותר בשנותם התיבות ללשה"ק לגמרי. וביותר אינו מוכן הפירוש שהביא בשם יש אומרים. וכף היד ממש, לא ניתן להיאמר, שהרי זהו דרך הצדוקים, אשר בהדיא דחו פירוש זה בברייתא שהובאה בגמרא מנחות דף ל"ז ע"ב. וידוע שדברי ר"ח דברי קבלה נינהו ר"ל מהגאונים. ומכללות דבריו נראה דקיבורת קאי על כל פרק הזרוע, אפילו שלא במקום התפוח ממנו. אמנם גם הפירושים שבערוך ש"ש מהגאונים, והנה שם ע' קיבורת איתא בזה"ל, על ידכה זו קיבורת, פי' על הזרוע כנגד ליבו, והוא גובה של יד עכ"ל:

ונראה לשיטת רבי' חננאל דהא דאיתא במנחות שם שהוא גובה שביד לאו על תפיחת הבשר קאי, אלא להורות על החלק העליון של היד לאפוקי החלק התחתון ממנה הנקרא קנה. ומה שאמרו שם שתהא שימה כנגד הלב, לאו ממש בצמצום כנגד הלב [ואולי מה שאמרו שם בתר הכי, דר' חייא בריה דרב אויא מכוון ומנח ליה להדי ליביה, ר"ל שהיה מחמיר לדקדק שיהא מכוון בדקדוק אף דמדינא אין צריך. ועיין בית יוסף ריש סימן כ"ז ד"ה ויטה, דמוכח התם שמפרש דהיינו שהיו מטים את התפילין לצד ימין כנגד הלב, וע"ע העמק שאלה להנצי"ב על השאלות פר' עקב סימן קמ"ה דף קצ"ו ע"א, ובביאורו על המכילתא בא פרשה י"ח דף ס"ז] שהרי להסוברים שהכוונה לקבורת הבשר שבין פיסת היד למרפק סמוך למרפק, כמובא בתוספות עירובין שם ובשאר הראשונים, מה יפרשו האיי כנגד הלב. על כרחינו לדידהו לאו ממש בדיוק שם, רק לאפוקי מלומר שהכוונה לכף היד, ולרבי' חננאל הרי ניחא טפי מיניהו. [ונראוי להביא כאן שבפירוש ר' יוסף בכור שור על פרשת ואתחנן איתא, תפילין של יד על הקיבורת שקורין שורי"ץ והיא כנגד

לזרוע כדבר האמור, וגם מתיישב בזה יותר סגנון לשון התכאליל הנז"ל. ושוב נזכרתי שיעתא לדבר, שהתכשיט שהנשים מניחות ב"זרועותיהן" נקרא בשם מעצ"ט, ונזכר בשערי טהרה למהרי"ץ סימן י' סעיף ב', וכמו שהבאנו בבארות יצחק שם. ואחר זמן ראיתי בסדר הנחת תפילין שכתב מהר"י ונה בתכאליל שלו, ומתבאר משם שעצ"ד נקרא החלק שמן המרפק ומעלה, וסאעד נקרא החלק שמן המרפק ומטה:

על כל פנים לנדרן שאלתא דידן חזינן הכא דבר חדש במאי דסברי מרנן שמקום ההנחה הוא באמצע, מה שלא נזכר בגמרא בהדיא, וגם לא בדברי רבינו הרמב"ם ריש פרק ד' אשר ממנו מקור דבריהם כאן כמו בדרך כלל וכנודע. כי רק לגבי תפילין של ראש כתב הרמב"ם שם שהוא באמצע הקדקוד ע"ש [ועיין להמלבי"ם בארצות החיים שגם לרמב"ם נקרא בשם זרוע החלק העליון של יד, דלא כהבית יוסף]. ונראה שמקורם בזה היה משימושא רבה אשר מהגאונים, דאיתא התם שהקיבורת הוא "פלג" זרוע, וכמובא בב"י בשם הגהת סמ"ק. אבל לא כהבנתם של הסמ"ק והב"י בדבריו שהכוונה לחצי הזרוע שלצד המרפק, ובא בזה להגביל את המקום הגבוה שלא כולו כשר להניח בו זולת מחציו ולמטה, אלא כעין מ"ש הגר"א בביאורו דקאי על כל הקיבורת, כדמשמע מסתמא דתלמודא, ולא דוקא פלג אלא מקצתו [יתבאר בס"ד להלן בסמוך] וכשיעור מקום הנחת שני תפילין כמ"ש בר"פ בתרא דעירובין (דף צה:) וכן נראה לי עיקר דכל הקיבורת כשר להניח בו תפילין עכ"ל. אלא שלהגר"א פירושו חצי זרוע, ולהתכאליל אמצע הזרוע, ואולי היה לפניו הגירסא בפלגות זרוע, או היה להם מקור אחר דומה לזה:

ולשון חצי, בהכרח הוא לאו דוקא כמ"ש הגר"א, כי אין הקיבורת חצי ממש [ומה שכתב בערוך השלחן בשם הגר"א דהכוונה שהזרוע הוא חצי מכל היד ע"ש, צ"ע אנה מצא זה בדברי הגר"א, אדרבה. וגם הדברים תמוהים מצד עצמן ודוק]. וכן מצינו בכמה דוכתי דחצי לאו דוקא, כגון בפירוש רש"י עירובין דף עג: חצי שיעור, כלומר פחות מכשיעור. וכ"כ מהרי"ץ בעץ חיים ח"א דף עט. לחצאין דקתני, לאו דוקא ע"ש. גם לשון אמצע אשכחן דהוא לאו דוקא, כדאיתא בחידושי הר"י מיגאש בבא בתרא דף יד. נגלל ס"ת לאמצעותו, לא אמצעיתו ממש וכו' אלא למעוטי תחילה וסוף ע"ש. והארכנו לציין בזה בבארות יצחק הלכות דברים הנוהגים בסעודה דף ק"כ, וע"ע לשכת הסופר סימן י"ג סק"י, מקדש מלך על זוהר תרומה דף קנ"ז ע"א ד"ה ובאמצעיתא, ובאיפה שלימה על אוצרות חיים למהרש"ו שער הנקודים פרק ב' אות ד', תו"ש משפטים סימן כ"ד אות מ' מ"ש בעניין פסוק ויקח משה "חציו" הדם, ובכרך כ"ו דף מ"ז ריש ע"א, ואור תורה גליון מנחם אב תשמ"ח דף תחקע"ג,

הרמ"א. אבל כשיש סיבה וצורך יש להקל כשיטת הגר"א וחכמי תימן. ואתי שפיר סתימת הפוסקים שלא הוצרכו לפרש הדבר, דסתמא דמילתא באופן בינוני הוא דעסיקין. ובודאי שפיר דמי, מאחר דאיכא עיקולי ופשוורי בשיטות רבוותא מן הקצה אל הקצה, כמו שיראה המתבונן במשך דברינו, דהיינו שמלבד האמור יש גם שיטת המאמ"ר שמקום ההנחה עד המרפק ממש כדלעיל אות ג', ולשיטת ר"ח אולי גם למעלה עד הכתף ממש. ובנדון זה הסופר שכתבת, תמהני מניין לו עזו ותעצומות לחדש דבר מעתה בלא שאלת פי הגדולים אשר בארץ. שרו ספריא למהוי כחכימא, אתמהא:

הלכך לעניין הלכה למעשה נקיטין שמקום הנחת הבית של תפילין, צריך להיות כולו ממש ע"ג הבשר התפוח דוקא. ומשערים לא כשהיד פשוטה לגמרי שאז מתרחב המקום, ולא כשהיא כפופה לגמרי שאז הוא מצטמצם, אלא באופן בינוני. וכל זה דוקא מחצי הזרוע ולמטה, אבל לא כלפי מעלה אעפ"י שהוא עדיין תפוח. ואפילו המעברתא, יש לזהר לכתחילה שתהיה מונחת במקום ההוא. ומכל מקום, במקום צורך (כגון שהתפילין גדולים מאד) אפשר להקל גם כשהבית עצמו מונח מחצי הזרוע ולמעלה, כל שהבשר תפוח. כנלע"ד:

*

וכיון שרצונך לידע פסק רבנים גדולים בירושלם עיקר"ת בזה, בקשתי מידידי הנעלה הרה"ג אבינועם י"ה שליט"א איש ירושלם שיברר הדבר מפיהם. והנה מכתבו מצורף בזה כדי שתעמוד על הדברים כהוייתן:

ובזה אחתום בשי"ש ט"ו ב,

הצ' יצחק רצאבי ס"ט

בס"ד. לכבוד הרה"ג יצחק רצאבי וכו'. לעשות רצונו חפצתי, ולכן חשתי ולא התמהמהתי ואצתי ורצתי ומזמני לא חסכתי. וזה החלי. יום חמישי בבוקר השכמתי להתפלל בבית מדרשו של הגאון ר' יוסף שלום אלישיב שליט"א, אולם לצערי לא אסתיעצא מילתא, לפי שהודיעוני שהרב מזה שלושה שבועות אינו חש בטוב, ואשר על כן אין הוא עונה לשאלות. הקב"ה ישלח לו רפואה שלימה במהרה. אולם לשמחתי היה שם במקום הרה"ג ר' דוד מורגנשטיין שליט"א (מחבר ספר זכרון אליהו על הל' תפילין) ושאלתיו מהי דעת הרב בנדון, והשיבני שזה כמה פעמים שמע הוא מפיו בפירוש, ואף בתחלה שאל אותו הוא עצמו בעניין זה, והשיבו שהוא כשהיד פשוטה וא"צ לקפלה. וטעמו בצידו לפי שבהלכה הוזכר להניח

הלב, ואין ספק בדבר, כי כך קיבלנו מרבתינו וכה עשו אבותינו. והאומר שהוא ספק, כאילו נותן ספק על אל"ף שנקראת ב"ת ועל ב"ת אל"ף, ועתיד ליתן את הדין ע"כ. ולפירוש ר"ח אתי שפיר הא דאיתא התם במנחות בתר הכי דר' אליעזר אומר אינו צריך, לך לאות ולא לאחרים לאות ע"ש, והרי מזה אין עדיין ראיה רק שהוא בזרוע ולא למטה ממנה וא"כ עדיף ראית תנא קמא דמקיש תפילה דיד לשל ראש שהיא בגובה דילפי' המקום המדויק וא"כ מאי האיי דקאמר אינו צריך, אדרבה צריך. אבל א"נ שהכוונה לכל הזרוע, נוחא. וכן נראה מלשון הדרשות כפי שהובאו בספרי פרשת ואתחנן ודוק [ושם לא גרסין אינו צריך]. וניחא טפי נמי הא דנקטו בדף לו. אין לו "זרוע" פטור מן התפילין, ולא אמרו אין לו קיבורת ודוק. ואין לומר דעכ"פ מוכרח דלשון קיבורת דנקט תנא דבי מנשה, בא בזה לצמצם את המקום, דאי לאו הכי הול"ל זרוע שלא מצינו שחז"ל נסתפקו מה נקרא זרוע רק הראשונים דנו בזה, וא"כ על כרחין בא בזה להגביל ולדייק את המקום דומיא דמסיים דבין עיניך זה קדקוד. זה אינו, שהרי שאלו בגמרא על זה, אמר מר ידך זו קיבורת, מגלך, דת"ר על ידך זו גובה שביד וכו'. ולעיל סוף אות א', ובאות ג' ד"ה והסברא, עמדנו על עוד חילוקים שיכולים להיות תלויים בדרשות אלו. וכעין זה לגבי הדרשות שבגמרא שם דף לו: לו. שתפילין ביד שמאל ולא ימין, אם נפקא מיניהו לעניין אטר וכמ"ש בס"ד בתשובה דלקמן סימן כ', ועיין ביאור הגר"ח קנייבסקי שליט"א על מסכת תפילין ברייתא י"ב דף ס"ג, ובתשובה דלקמן סימן מ"ב ד"ה עכ"פ:

איך שיהיה, עכ"פ אנן בדידן לא נקיטין הכי, ואין מקום ההנחה זולת במקום התפוח שבזרוע וכדעת רבי' תם והרמב"ם והש"ע וסיעתם. ואם נאמר כדכתבין לעיל אות ג' דבשיעור מקום התפוח אזלינן לקולא לשער כשהיד פשוטה, וא"כ הוא סמוך קצת מעל המרפק עד חצי הזרוע למרן והרמ"א. ולהגר"א נוסף עוד קצת יותר למעלה כמ"ש בביאור הלכה ריש סימן כ"ז סוד"ה בראש. ולפי לשון התכאליל אמצע, נראה חומרא מצד אחד וקולא מצד אחד, דהיינו לא סמוך למרפק אבל יותר מן החצי כלפי מעלה. ומצאתי כתוב שבספר ילקוט אבנים (לא ידעתי מיהו המחבר) דף כ"ב ע"א מפרש כן בדעת הגר"א גופא, דאתא לאפוקי רביע זרוע הקרוב לצד הכתף ורביע זרוע לצד המרפק, וצל"ע בגוף הספר. וע"ע פירוש רש"י בעירובין דף צה: קיבורת, אבר אמצעי שבזרוע. ובמעשה רב מנהגי הגר"א אות כ"א. ובקובץ זכור לאברהם שנת ה'תנש"א מדף שמ"ו:

(ה) ומכל מקום לעניין דינא דעתי הקצרה נוטה דלא פשוטה לגמרי ולא כפופה לגמרי אלא באופן בינוני. אבל מחציו ולמעלה לא, כפי הכרעת מרן וגם

במקום בשר במקום התפוח שהוא מקום הקיבורת, ולא
הזכר כלל להניח במקום קיבורת כשהיד היא במצב כל
שהוא ר"ל כפוף או פשוט:

אח"כ שאלתי את פיו של הרב הגאון חיים פנחס שיינברג שליט"א ואף הוא השיב לי שמדידת המקום הוא כשהיד פשוטה, והוסיף שני גודלים ממקום השקע. ובדרך אגב, שמעתי מאחד מתלמידי הרב הגאון בן-ציון אבא שאול שליט"א שאף לדעתו המדידה היא שני אצבעות ממקום השקע (ללא כל בירור פרטי אם היד פשוטה או כפופה, מ"מ הנסיון מראה שאם מורדים שני אצבעות ממקום השקע, אזי ע"כ מיירי כשהיד פשוטה). ובאשר לדעת הרב הגאון ישראל יעקב פישר שליט"א, לא אסתייעא מילתא על אף טרחתי, ואין תזון נפרץ ודבר ה' היה יקר:

ושפתי לא אכלה, שלדעתי הקלושה נראה כדברי הרבנים הקדושים, באשר חז"ל אמרו להניח על הבשר התפוח במקום הקיבורת, ואם נעמיק נראה שבין כשהיד כפופה ובין כשהיד פשוטה ההנחה היא ע"ג הקיבורת, דהא כשכופפים את היד אזי מקום הקיבורת (שהוא השריר) משנה מקומו ממצב של שריר רפוי לחזק, וא"כ אי ס"ל לחכמים (הראשונים והאחרונים) דמקום הקיבורת הוא דוקא כשהיד כפופה, כל כולי האי הוה להו לפרושי. ומלשון השו"ע והאחרונים שכתבו שמקום הנחתן בבשר התפוח שבעצם, מוכח דמראה מקום הוא, ולא מראה מצב מסוים של יד כפופה או פשוטה, כנלע"ד:

החותם בברכת התורה,
א. יחב.

סימן י"ט

אם יכול לקפל רצועות התפילין
ע"ג הקשרים

מה ששאלת על מנהיגיו שמקפלין רצועת התפילין של יד בצדדי התפילין באופן שהן על-גבי הקשר של יו"ד, והעירו לך שלא נכון לעשות כן כי קדושת ה'יוד' גדולה מקדושת הרצועות, אם יש לחוש לדבריהם:

תשובה:

אל תחוש, כי מנהגן של ישראל תורה היא. והמג"א סימן כ"ח סק"ד דן אפילו לגבי כריכתן על בתי התפילין

עצמן דרמי למטפחת שכורכים ע"ג ספר תורה, ומסיק דעכ"פ על הצדדים שרי ע"ש. ובישועות יעקב כתב לקיים שיטת הנוהגים לכרכם על הבתים, וכן מהרח"א בספר אות חיים סימן כ"ה סק"ב נתן טעם למנהגם להניח אפילו את הטלית ע"ג התפילין. ושם בסימן כ"ח סק"א כתב בשם האחרונים בהכנת דברי המג"א, דעל היתורא משני צדדי הקציצה יש להניחם. ולפ"ז שפיר מנהגינו שכורכים כך, שנראים כעין שני כנפיים שהן בצדדי היונה להגין עליה, ולא כאותם שכורכים הרצועה של יד בעיגול או סיבוב ומניחים תחת התפילין, שאין זה תמונת שני כנפי יונה כלל ע"כ. גם בערוך השלחן סימן כ"ח סעיף ח' כתב שאין שום קפידא מלכרוך הרצועות על התפילין כמו שיש מקפידים, כיון שכן דרך תשמישן, וכמו שכורכים מפה סביב הס"ת, וכן בכריכת הרצועות סביבן התפילין נשמרים יפה, וכן אנו נוהגים. וגם בזה יש נוהגין שהדל"ת של הקשר של ראש מניחים על המעברתא, ולא תחתיה, משום שהיא משם שדי לא נאה שיונח בתחתיתו וכו' ע"כ. וכוונתו בסוף דבריו, שלפי מה שהקדים, הוא הדין שאין לחוש בזה. וכ"ה מנהגינו גם בזה, שהקשר של ראש מניחים תחת המעברתא, ומקפלין למעלה משני צדדי הבית, ולמטה על גבי קשר זה. וגם בשתילי זיתים סק"ה איתא שנהגו לכרכן ככנפים על שם כנפי יונה, ואין להניח הרצועות על הבתים כיון דאפשר להניחם על הצדדים ע"כ, ומקורו מהמג"א שציינו, וע"ע כף החיים סק"י. והנה החיד"א בשיורי ברכה הביא לנו דברי הרוקח סימן ג"ז שיגלול הרצועות סביב התפילין דומיא דמטפחת ס"ת ע"כ, הרי לנו גדול מהראשונים דפשיטא ליה להיתרא אפילו בבתים עצמן, והאחרונים שפקקו בזה לא ראו דבריו, וכבר במאסף לכל המחנות ס"ק ט"ז למד מדבריו לקיים מנהגם לכרוך הרצועות על הבתים שקדושתם תמורה, אם כן קל וחומר למנהגינו:

סימן כ'

**אטר שכותב ביד שמאל, אם כתיבת
סת"ם שלו כשירה לכולי עלמא**

מחסי בה'. טבת ה'תשנ"א

**למע"כ ידידי ממצדיקי הרבים ועושה חסד לאלפיי"ם,
הרב עזרא בן-משה נר"ו:**

על דבר השאלה באטר שכל מלאכתו וגם כתיבתו היא ביד שמאל, אלא שאוכל בימין, והתחיל לאמן את ידו השמאלית לעסוק במלאכת שמים כתיבת ספרי תורה תפילין ומזוזות. ואח"כ נודע לו שיש ספק אם תהיה